

ODRAZ PŘÍPRAVY A ROZPOUTÁNÍ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY V ČESKÉ POŠTOVNÍ PŘEPRAVĚ

Alexandra Špiritová

Snad v žádném odvětví státní správy neznamenal zahájení války v roce 1914 tak okamžitý a hluboký zásah do života civilního obyvatelstva v zázemí, jako tomu bylo v případě správy poštovního provozu. V den vyhlášení války bylo říšským zákonem č. 158 zrušeno listovní tajemství. Znamenalo to v praxi zavedení cenzury poštovních zásilek, které byly postaveny pod zpočátku vojenský a později policejní dozor. V důsledku mobilizace došlo k rozdělení rodin a dopis či dopisnice se staly mnohdy jediným jejich pojátkem. Narušení důvěrnosti tohoto spojení muselo nutně posílit pocit nejistoty obyvatelstva, zneklidněného již samotným zahájením války a očekáváním jejích důsledků v zásobování i ostatních oblastech života.

Rychlost, s jakou reagovala rakouská vláda na vyhlášení války opatřením v poštovním provozu, svědčí o její dobré přípravě. Je příznačné, že se o ni zasloužil právě následník císařského trůnu, jehož smrt poskytla vhodnou záminku k vyhlášení války.

Počátek příprav válečných opatření z roku 1914 souvisí s politickým vývojem v monarchii v letech 1900–1913, kdy se začal u císařského dvora silněji projevovat vliv okruhu přívrženců následníka trůnu Františka Ferdinanda de Este na politickou správu říše. V důsledku antipatie k jeho osobě byl František Ferdinand zpočátku usměřován spíše k vojenské službě.¹ Tím došlo ke sblížení následníka s vojenskými kruhy, především s generálem Conradem von Hötzendorfem, kterého později prosadil do funkce náčelníka rakousko-uherského generálního štábu. Pod jeho vlivem věnoval František Ferdinand pozornost především upevňování vojenské moci říše a viděl v armádě hlavní mocenský nástroj vlády. Prosadil zřízení své vlastní vojenské kanceláře, odkud postupně zasahoval i do státní správy říše. Obsahem jeho vnitropolitických záměrů se stalo upevnění absolutismu a centralismu ve vojenském duchu. Také v zahraniční politice plně podporoval názory generála von Hötzendorfa na nutnost expanzivní politiky na balkánském poloostrově. Projevilo se to prosazením anexe Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem v roce 1908 navzdory odporu dosavadního ministerského předsedy Becka. Po Beckově abdikaci v listopadu 1908 byl vliv expanzivní politiky následníka posílen převzetím této funkce jeho dalším důvěrníkem, dosavadním ministrem vnitra Bienertem. Anexe Bosny přivedla říši k hrozbě válečného konfliktu se Srbskem. Přesto, že k němu v roce 1908 ještě nedošlo, byla ve správních orgánech a institucích říše provedena opatření pro případ nutné mobilizace, která již zůstala v platnosti až do jejího skutečného vyhlášení v roce 1914. Šlo především o proniknutí vlivu vojenských orgánů do jednotlivých oborů státní správy. Nevyhnul se tomu ani poštovní provoz. Navenek zůstal v platnosti poštovní řád z 10. června 1902² a byl jen doplněn dílčími nařízeními ministerstva obchodu z 27. června a 21. října 1908.³ Podstatně závažnější změny však nastaly uvnitř orga-

nizace státní poštovní správy. Její militarizace byla zpočátku zahájena pokyny ministerstva. Byla to opatření pro zajištění poštovní dopravy, vyhlášená ministerskými výnosy z 9. října 1908 čj. 5912/H.M. a z 26. února 1909 čj. 1095/H.M. Zásadní význam pro militarizaci poštovní správy mělo nařízení ministerstva obchodu ze 4. března 1909 čj. 1323/H.M., které zřizovalo při jednotlivých ředitelstvích pošt a telegrafů v hlavních městech provincií říše tzv. vojenské (mobilizační) departementy.⁴ Šlo o samostatné departementy, které měly na starosti vojenské záležitosti v poštovním provozu, zejména přípravu a zajištění případné mobilizace, provoz polní pošty, záložního telegrafu, vojenského telefonu a telegrafu, vojenských služebních knížek a výkazů, jednání s vojenskými úřady, vlakovou poštu pro vojenské účely aj. Tato agenda byla vyňata z agendy odborů ředitelství, které ji dosud vykonávaly (technický, personální aj.).

Rozpracování nařízení ze 4. března 1909 bylo v Praze dokončeno během 14 dnů. Prezidiálním výnosem pražského ředitelství pošt a telegrafů ze 17. března 1909 čj. 359 PP/MI byl při ředitelství zřízen vojenský (mobilizační) departement. Organizačně měl být rozdělen do čtyř referátů, jejichž kompetence se postupně upravovala. Zpočátku byl propracován především dohled nad poštovní službou a spoji se zahraničím. Výnosem ministerstva obchodu ze 16. března 1909 čj. 1635 H.M. byla v rámci jeho prvního referátu zřízena cenzurní komise telegrafu se sídlem v Praze a propracována náplň její činnosti. Komise tak byla součástí ředitelství a nepřímo podléhala hlavní cenzurní komisi ve Vídni.

Činností vojenského departementu měla být zejména příprava a přepracování mobilizačních opatření tak, aby v poštovní správě byl v případě války schopen zajistit a převzít řízení celého poštovního provozu v zemi a zejména vojenský i policejní dohled nad ním. Jmenování úředníků departementu bylo provedeno prezidiálním výnosem pražského ředitelství pošt a telegrafů z 25. října 1909 čj. 1582 PP/M I. K 1. listopadu 1909 zahájily svou činnost všechny jeho referáty. Výsledky jejich činnosti se staly podkladem návrhu vojenských opatření v poštovní přepravě, která byla v době tzv. balkánské krize v letech 1912–1913 schválena i říšskou radou. V letech 1913–1914 byla tato opatření rozpracována do směrnic pro poštovní úřady pod názvem Služební nařízení pro případ války (Dienstanweisung für den Kriegsfall), v praxi známá jako mobilizační opatření. V rámci toho byla provedena i generální inspekce dosavadních mobilizačních opatření v poštovním provozu, nařízená výnosem ministerstva obchodu z 19. května 1913 čj. 1467/H.M. V Čechách inspekci provedl přednosta prvního referátu vojenského departementu pražského ředitelství pošt a telegrafů dr. Ferdinand Hübner. V době od 27. ledna do 22. února navštívil celkem 26 poštovních úřadů ve větších městech. Jeho inspekční zpráva zjistila jako hlavní nedostatek malé vybavení poštovních úřadů telegrafním spojením.

Souběžně s inspekcí mobilizačních opatření byla již v roce 1913 věnována větší pozornost vojenské polní poště. Svým výnosem ze 4. ledna 1913 čj. 6403/H.M.-1912 vydalo ministerstvo obchodu pražskému ředitelství pokyn k českému vydání vyhlášky o zřízení polní pošty. Také tato vyhláška byla přílohou služební knihy E-14

(mobilizačních instrukcí). Mobilizační instrukce pro poštovní službu byly vydány ministerským výnosem ze 17. června 1914.⁵

Na zvyšující se válečné napětí na Balkáně reagovala rakouská vláda vydáním tajného nařízení z 22. července 1914 o platnosti válečných opatření, připravených na základě vládního rozhodnutí a usnesení říšské rady z roku 1912.⁶ Jejich dopad na civilní obyvatelstvo se projevil v den známého císařského manifestu o vyhlášení války Srbsku z 25. července 1914 Mým národům. Téhož dne vydala vláda řadu říšských zákonů, kterými byla suspendována prakticky veškerá ústavnost v říši, zákonem č. 158 bylo zrušeno i listovní tajemství.⁷ Následovaly zákony č. 162 o nakládání s poštovními zásilkami a č. 167 o omezení telegrafního a telefonního styku a dohledu k němu. Říšský zákon č. 162 byl samostatným rozpracováním zrušení listovního tajemství a zavedením cenzury v říši.⁸ S odvoláním na zrušení článku 10 základního státního zákona z roku 1867 o zrušení listovního tajemství se zde například stanovilo:

§ 1 Příslušné bezpečnostní úřady jsou zmocněny všechny poštovní zásilky u pošt kdykoliv prohlédnout a bez udání důvodu zabavit nebo dát otevřít. Prohlídka se má konat za přítomnosti přednosta poštovního úřadu nebo úředníka k tomu určeného ředitelství pošt a telegrafů;

§ 2 Na žádost bezpečnostních úřadů se u některých pošt mohou podezřelé zásilky k prohlídce soustřeďovat;

§ 3 Poštovní úřady musí určené zásilky prozatím vyloučit z dopravy a mít je připravené k dispozici;

§ 4 Podezřelé zásilky mají poštovní úřady zaslat ředitelství pošt a telegrafů;

§ 6 Otevřené zásilky budou označeny záznamem: otevřeno státní policií;

§ 7 V městech se zvláštním statutem, kde není policejní úřad, má toto právo okresní hejtman.

Zákon nerozlišoval, na rozdíl od opatření z roku 1912 zásilky do zahraničí od zásilek tuzemských, a týkal se obojích. Cenzura zahraniční korespondence byla využívána zejména pro sledování styku s nepřátelskou cizinou, později i s politickou emigrací. Její výkon však poštovní úřady značně časově zatěžoval a záhy byla snaha o jeho centralizaci. Koncem září 1914 byl proto v Praze zřízen zvláštní cenzurní listovní úřad a v říjnu se ve Vídni projednávala otázka zřízení obdobného úřadu v Ústí nad Labem.⁹ Důvodem ke zřízení zvláštních cenzurních poštovních úřadů byla i nevyjasněnost pravomocí policejních a poštovních úřadů při provádění cenzury. Jak je z citovaných paragrafů zákona č. 162 ř.z. zřejmé, nejasnost do jisté míry zavinilo již jejich znění, které kompetenci obou institucí dostatečně nevymezilo. Samotné české místodržitelství se například 27. září 1914 dotazovalo pražského policejního ředitelství na provádění cenzury a dostalo odpověď, že cenzurou je pověřeno jen ředitelství pošt a telegrafů.¹⁰ V odpovědi je uveden i zajímavý údaj, že se jedná asi o 251 osob, u kterých bude konán pravidelný cenzurní dohled. Byla zde popsána i organizace

tohoto dohledu: zásilky měly být prohlédnuty v den převzetí poštovním úřadem a následující den doručeny adresátovi nebo k další přepravě.

Cenzura byla samozřejmě zavedena i na telegrafu a v telefonním provozu. Nařízení vlády z 25. července č. 167 ř.z. o omezení telegrafního a telefonního styku a dohledu nad ním obsahovalo tato hlavní ustanovení:¹¹

§ 1 dočasné zrušení § 4 telegrafního řádu z roku 1905;

§ 2 všechny telegrafy mohou být podrobeny úřední cenzuře. Zasilatel je povinen udat na prvopisu své jméno a adresu. Je zakázáno dopravovat šifrované telegramy nebo telegramy ve zkratkách, či sdělovat telegramem neoficiální vojenské zprávy;

§ 4 ve vojenském zájmu mohou být telegrafní úřady pro dopravu uzavřeny. Je zastaveno telefonické podávání telegramů;

§ 5 je zastaveno meziměstské soukromé telefonování, místní může být podle potřeby omezeno, mezistátní linky jsou přerušeny.

Prováděcí směrnice k tomuto zákonu vydalo ministerstvo obchodu výnosem z 28. července 1914 č. 3701/H.M. a na jejich základě byla v denním tisku zveřejněna zpráva o zákazu telegrafického a telefonního spojení s armádou v poli.¹² Týkalo se to samozřejmě jen civilních osob, pro vojenské účely byla zřízena polní pošta, která začala pracovat 4. srpna 1914. Civilním osobám bylo poštovní spojení s armádou umožněno se značnými obtížemi až koncem roku 1914.

Ve dnech zahájení války bylo tak zrušeno listovní tajemství pro zásilky civilního obyvatelstva, kterému navíc bylo znemožněno meziměstské spojení. Ochromena byla také přeprava tisku. V té době již byla pošta jedním z jeho hlavních „kolporterů“. Samozřejmě, že ani tato její činnost neunikla pozornosti cenzury. Zde se však rakouská vláda omezila jen na zákaz dovozu a rozšiřování tisku států, se kterými byla říše ve válečném stavu. Jednalo se o zákony: z 25. července 1914 č. 161 ř.z., kterým bylo zakazováno šíření srbského tisku, ze 4. srpna 1914 č. 196 ř.z. se zákazem šíření ruského tisku a konečně zákonem ze 7. září 1914 č. 240 ř.z. byl zakázán tisk Belgie, Francie a Velké Británie.¹³ Usměrnění zpravodajství z válečných bojišť bylo zajištěno zákonem z 11. srpna 1914 č. 215 ř.z. o rozšiřování zvláštních vydání periodických tisků s válečným zpravodajstvím. Na jeho základě byla pouze vláda zmocněna povolovat a řídit toto zpravodajství prostřednictvím svých úřadů.

Válečná mimořádná opatření byla samozřejmě přijata ve všech válčících státech. Nikde však tolik nenarušila veřejný a politický život jako v zemích monarchie. Ochromení poštovního spojení znamenalo nejen perzekuci všech občanů, ale mělo i těžký dopad na hospodářství státu. Bylo jím do značné míry narušeno obchodní a průmyslové podnikání. V českých zemích, kde byl od konce roku 1913 znesnadněn politický život rozpuštěním a prakticky zrušením zemského sněmu, vyvolala tato perzekuce záhy protesty. Vláda na začátku války přesvědčovala obyvatelstvo o jejím rychlém a vítězném průběhu. V souladu s tím i obyvatelstvo po počátečním horečném před-

zásobení zachovalo poměrný klid, podpořený dobrou sklizní v roce 1914. V září 1914 to byl naopak rychlý postup ruských vojsk, který sliboval ukončení války. Vrchní velení ruské armády také v polovině září vydalo svolání se slibem uskutečnění slovanských národních tužeb po svém vítězství. Šíření tohoto svolání nebo zpráv o něm v poštovních zásilkách daly první větší záminku pro cenzurní zásahy a i následné zatýkání. Tyto zásahy však záhy prokázaly i skutečnou nebo někde i jen zdánlivou politickou nespolehlivost pracovníků poštovních úřadů. Vzhledem k tomu, že šlo samozřejmě většinou o české zaměstnance a navíc – vzhledem ke zvyšování cen základních potravin – nedostatečně placené, byli pro policejní i vojenský aparát podezřelí a byla ve zvýšené míře sledována jejich politická spolehlivost.¹⁴ Nebylo výjimkou, že policejní relace označily všechny zaměstnance místního poštovního úřadu za nespolehlivé, jako se například stalo u poštovního úřadu v Radnicích na Rokycansku.¹⁵ Poštovní zaměstnanci se bránili této perzekuci pasivní opozicí, která se projevovala od začátku války i při jejich nástupu vojenské služby. U vojenského referátu pražského ředitelství pošt a telegrafů se množily žádosti o zproštění vojenské povinnosti z důvodu nepostradatelnosti na poštovním úřadě.¹⁶ Již 31. října 1914 vydalo proto ředitelství výnos o revizi a evidenci těchto zproštění a o omezení počtu zaměstnanců na poštovních úřadech na minimální počet nutný pro jeho provoz. V té době již na základě záměru ministerského nařízení z roku 1909 převzaly řízení poštovního provozu v zemi i celé činnosti ředitelství pošt a telegrafů referáty vojenského departementu. Spolu s tím samozřejmě i cenzuru zásilek. Dělo se to postupně a nejdříve byla cenzura zavedena u zahraniční korespondence. Nařízení ministerstva obchodu a ministerstva války z 5. října 1914 č. 269 ř. z. podrobilo svým § 5 všechny zásilky do zahraničí vojenské prohlídce. Zásilky byly soustředěny do míst, kde byly zřízeny územní cenzurní komise, spojené pro listovní a telegrafní službu. Do čela těchto komisí byli jmenováni příslušníci armády. Spolu s tím náklady na činnost komisí převzala vojenská správa. V Praze zahájila cenzurní komise činnost 21. října 1914.¹⁷ Jejím velitelem byl jmenován generál Kaliwoda, který byl do té doby v čele cenzurní komise pro telegraf, zřízené v roce 1909. Již 23. října 1914 byla zřízena další cenzurní komise při poštovním úřadě v Ústí nad Labem 2. Důvodem k jejímu zřízení byla zahlcenost cenzurovanými zásilkami pražské komise. Podle dochovaných výkazů bylo v Praze zpracováváno denně průměrně 150–160 telegramů a 50–60 listovních zásilek.¹⁸ Na rozdíl od cenzurní komise telegrafu před rokem 1914, kdy mezi její členy náleželi i pracovníci jiných odvětví státní správy, skládaly se válečné cenzurní komise pouze z vojenského velitele a poštovních zaměstnanců, kteří byli trvale vyčleněni pro provádění cenzury. V Praze komise zahrnovala celkem 33 pracovníků, z toho 12 pracovalo při cenzuře telegramů a zbytek zpracovával listovní zásilky. Šlo zhruba o úředníky VIII.–XI. platové kategorie, kteří měli navíc stanoveny aktivní přídatky a diety.¹⁹ Mimo tyto cenzurní orgány byly zavedeny ještě podnikové cenzury. Pracovaly v podnicích postavených pod vojenskou správou, jejichž korespondence byla z prohlídky u poštovních úřadů vyřazena obdobně, jako tomu bylo u vojenských úřadů a organizací.

Podle prováděcích směrnic k vládnímu nařízení z 5. října, vydaných ministerstvem obchodu výnosem z 21. října 1914 musely být zásilky podávány otevřené, což ovšem ohrožovalo jejich obsah. Toto nebezpečí spolu s pochopitelným zdržením doručování zásilek vyvolalo záhy ostrý protest podnikatelských vrstev. Jako první se ozvaly pražské banky. Již 26. října 1914 podali právní zástupci Zemské banky království českého, Pražské úvěrní banky, České banky, Živnostenské banky, České průmyslové banky, Ústřední banky českých spořitelen a pražské filiálky Moravské agrární a průmyslové banky společný přípis na ředitelství pošt a telegrafů v Praze. Upozorňovali v něm, že podávání otevřených zásilek ohrožuje bezpečnost cenných zásilek a cenzura jejich dodání zdržuje natolik, že může dojít z obchodního hlediska k dalším ztrátám. Stěžovatelé proto navrhli, aby pro banky byla zřízena zvláštní cenzurní komise podle vzoru Vídně a Berlína. Přesto, že přípis byl psán velmi pokorně a opatrně, ředitelství uznalo předložené důvody a dohodlo s generálem Kaliwodou organizaci „předběžné“ cenzury pro cenné zásilky. To ovšem nesplnilo záměr finančních podnikatelů na zrušení cenzury cenných dopisů a za podpory Svazu průmyslníků v Praze se 27. října obrátili na vídeňské ministerstvo obchodu s opakováním svých stížností. Jako odpověď však dostalo pražské ředitelství pokyn, aby se řídilo směrnici a žádnou „předběžnou“ cenzuru nezavádělo. Po neúspěchu bank a podnikatelů se u pražského ředitelství pokusila znovu intervenovat 4. listopadu 1914 Obchodní a živnostenská komora v Praze. V podstatně ostřejším protestu uvedla, že obchodní dopis, který dříve byl z Prahy do Německa doručen za 24 hodin je nyní na cestě 8–10 dní, zásilky se ztrácí a jsou dodávány nepravidelně. I tento pokus o změnu cenzurní praxe zůstal neúspěšný, ředitelství odpovědělo, že na její organizaci nemá vliv.²⁰ Na druhé straně nebyl s činností pražské cenzurní komise spokojen ani vídeňský dohlédací cenzurní úřad. Na jeho podnět ministerstvo obchodu vyzvalo pražské ředitelství pošt a telegrafů 17. listopadu 1914, aby zajistilo větší spolupráci s generálním štábem vojenského velitelství v Praze. V praxi to znamenalo naprosté předání cenzurní práce vojenským orgánům. Komise byla doplněna o několik členů důstojnického sboru.

Spolu s větší součinností s vojenským pražským velitelstvím v cenzurní praxi ředitelství bylo nuceno spolupracovat s armádou i při evakuaci poštovních úřadů z míst obsazených nepřítelem. V tomto případě to však postihlo nejdříve brněnské ředitelství pošt a telegrafů. I když se v říjnu 1914 stabilizovala východní fronta zaražením ruského postupu, zůstala část východního říšského území obsazena ruskou armádou. Tím bylo přerušeno i poštovní spojení a narušen poštovní provoz tímto směrem. Ministerstvo obchodu řešilo situaci výnosy o zacházení s nedoručitelnými zásilkami a pokyny pro změny poštovních kursů. Podobně se řešila i otázka evakuace poštovních úřadů. Zde ovšem byly dávány jen interní pokyny. Válečná opatření z roku 1912 ostatně pamatovala i na tyto situace. V říjnu 1914 dostaly moravské a slezské poštovní úřady pokyny pro uvolnění prostor pro evakuované úřady a obdobné upozornění na možnost přeložení úředníků z okupovaných oblastí dostalo i pražské ředitelství.²¹ Pro ustupující poštovní úředníky z Haliče a Bukoviny byla vydána ministerská

směrnice 12. října 1914 s tím, že se mají hlásit nejbližšímu poštovnímu úřadu na rakouském území k dalšímu pracovnímu zařazení.²² Později byla tato směrnice změněna na pokyn, aby každý uprchlík na korespondenčním lístku ministerstvu do Vídně oznámil své jméno, služební zařazení, místo dosavadního působení, současnou adresu a majetkové poměry. Souběžně s tím byla připravována evakuace úřadů ze Slezska a konečně i Moravy. Pražské ředitelství navrhlo evakuaci opavského a brněnského ředitelství do Prahy, Chomutova a Českých Budějovic. Po zastavení ruské ofenzivy byly tyto plány opuštěny a starosti pražského ředitelství se zaměřily na přeřazení evakuovaných haličských poštovních zaměstnanců do Čech. Byly pro ně vytypovány poštovní úřady Česká Třebová, Ústí nad Orlicí, Brandýs nad Labem, Vysoké Mýto, Litomyšl, Náchod, Holice, Horšovský Týn, Chrudim, Jaroměř, Josefov, Česká Skalice, Dvůr Králové, Nová Paka, Přelouč, Kolín, Kutná Hora, Čáslav, Poděbrady, Chlumeck nad Cidlinou, Nový Bydžov, Jičín, Sobotka, Turnov, Mnichovo Hradiště, Mladá Boleslav, Čelakovice, Český Brod, Říčany, Stránčice, Mnichovice, Senohraby, Čerčany, Pišely, Poříčí nad Sázavou, Hořovice, Cerhovice, Zbiroh, Kralupy nad Metují, Mělník, Dolní Beřkovice, Roudnice, Unhošť, Nové Strašice a Rakovník. Vytypovaná místa byla skutečně postupně obsazována v dohodě s haličským ředitelstvím pošt a telegrafů, které se v říjnu 1914 přesunulo z Nového Targu do Biele u Lvova.²³ Skutečnost, že se uprchlíci měli znovu zařadit do poštovního provozu v Čechách a při tom zůstali služebně podřízeni haličskému ředitelství pošt a telegrafů, vyvolala samozřejmě komplikace. Ministerstvo obchodu vydalo 17. prosince rámcové tajné směrnice pro upravení jejich služebního poměru i platových záležitostí. Podle nich měli být považováni za přechodné pracovníky a po dobu jejich pobytu v Čechách personálně podléhali haličskému ředitelství prostřednictvím ředitelství v Praze. Po pracovní stránce ovšem podléhali českým úřadům. Ředitelství pošt a telegrafů pro Bukovinu mělo své trvalejší sídlo do 14. ledna 1915 v Bestrece v Maďarsku.²⁴

Poměry evakuovaných poštovních úřadů i jejich pracovníků se stabilizovaly až průběhem roku 1915. Jejich evakuace v roce 1914 znamenala do jisté míry destabilizaci poštovní přepravy v českých zemích. Poštovní státní správa se snažila stav rychle napravit, ale v důsledku cenzury, která byla stálou překážkou v bezproblémové přepravě, se to nedařilo. Pokusem o nápravu byl i nový poštovní řád, vydaný 22. září 1916 č. 317 ř.z., který ve svém § 6 měl i změnu cenzurní praxe. Cenzurní dozor tím nebyl zrušen, jen zdánlivě zmírněn. Ještě před vydáním řádu byla učiněna opatření, aby u policíí označených osob byla cenzura korespondence prováděna i nadále. Je samozřejmé, že se jednalo především o známé politicky nespolehlivé osoby. Svědčí o tom případ poslance říšské rady Václava Kľofáče, zatčeného již v září 1914 a amnestovaného v rámci obnovení zasedání Říšské rady v červenci 1917. Záhy po svém propuštění zjistil, že jeho korespondence je zadržována a otvírána. Protože v té době již byl opět činným poslancem říšské rady, ostře se ohradil dopisem, adresovaným pražskému ředitelství pošt a telegrafů: „Slavné ředitelství! S úžasem konstatuji, že pošta pražská, ačkoliv znova jsem aktivním poslancem a parlament uzavřen není, psaní má troufá si zadržovati a posílati státní policii, jež doručuje mi je s týdenním

zpožděním. Nemám chuti dále této neuvěřitelné libovůle trpěti a protestuji proti na-prosto neomluvitelnému tomuto jednání co nejrozhodněji. Presidium sněmovny ar-cit' o tom podávám zprávu. S projevem opravdové úcty V. Klofáč, říš. poslanec.“²⁵ Výsledkem Klofáčova protestu byla odpověď ředitelství „...že byla učiněna opatření, aby Vám Vaše korespondence bez průtahu byla doručena.“ Žádné vysvětlení cen-zury, žádná obava před říšskou radou a ani omluva. Strohá odpověď ředitelství do-kumentuje dostatečně situaci ve veřejném životě, kde moc úřadů stála nade vším. Dopis Klofáče však ukazuje ještě na jednu změnu, která nastala v cenzurní praxi. Po vydání poštovního řádu v roce 1916 převzala od vojenské správy dohled nad listovní cenzurou policie v těsné součinnosti s ředitelstvím pošt a telegrafů. V čele cenzurní komise se od roku 1916 střídali pověření, politicky ovšem spolehliví, úředníci ředi-telství. Komise však přes § 6 poštovního řádu zrušena nebyla a její činnost trvala až do konce války. Poněkud jiná byla situace u telegrafu, kde si vojenská správa udržela cenzurní vliv. Bylo to způsobeno skutečností, že veškeré telegrafní spojení Prahy s Vídní i vrchním armádním velitelstvím v Badenu, včetně tajného vojenského spo-jení, bylo v důsledku válečného šetření vedeno přes technické oddělení pražského ředitelství pošt a telegrafů a na jeho pracoviště proto byli přiděleni vojenští přísluš-níci. Jejich vedlejším úkolem bylo dohlížet na činnost českých zaměstnanců, kteří již byli politicky nespolehliví.

Byl to důsledek radikalizace obyvatelstva, rostoucí následkem stálého zhoršová-ní zásobovací situace i pronikání zpráv o válečných neúspěších států Trojspolku. Ne-spokojenost vyústila od května 1917 v řadu velkých lidových demonstrací a zasáhla i poštovní pracovníky. Zastáncem jejich zájmů byla v té době Česká poštovní unie, sdružení organizací poštovních úředníků i zřízenců. Pražské ředitelství pošt a tele-grafů nebylo zpočátku ministerstvem obchodu, se kterým Unie projednávala pracov-ní požadavky poštovních i telegrafních zaměstnanců, přizváno. Od začátku roku 1918 se však hnutí poštovních zaměstnanců značně radikalizovalo a přerůstalo z dosavadní pasivní opozice do stávkového hnutí. Již v únoru 1918 stávkovalo v Praze 140 poš-tovních kočí a počátkem března zahájili pasivní rezistenci zvýšenou nemocností pražští listonoši. Mezi jejich požadavky se v té době neobjevil žádný jasně politicky formu-lovaný, ale z centralistického hlediska byl pobuřující i na příklad již od roku 1917 stále opakovaný požadavek zřízení samostatného ministerstva pošt a telegrafů. Pro-testní akce všech spojových zaměstnanců vyvrcholily v červnu 1918. V pátek 21. června se na dvoře budovy pražského ředitelství pošt a telegrafů shromáždilo 1000 pražských spojových zaměstnanců a vyhlásilo stávku v případě nesplnění platových, zásobovacích i organizačních požadavků. Shromáždění bylo o to závaznější, že jeho účastníci vyhlásili solidaritu s hnutím železničářů a kovodělníků.²⁶ Bylo usneseno vyslat deputaci k vedení ředitelství pošt a telegrafů, případně na vídeňské minister-stvo. Deputace k vedení ředitelství ovšem došla již v době, kdy budova byla obklíče-na přivolanou policií. Přes to, že se shromáždění po dvou hodinách pokojně rozešlo, vydal prezident ředitelství dne 6. července 1918 tajný pokyn všem vedoucím pošt v pražském policejním obvodě s příkazem hlásit každé podezřelé hnutí mezi zaměst-

nanci a zákazem účasti zaměstnanců na demonstracích i jejich jiného shromáždování mimo pracoviště. Průběh 28. října 1918 na hlavním poštovním úřadě svědčí o tom, že podezření na malou loyaltitu zaměstnanců bylo zcela na místě. Dochovala se o něm písemná výpověď jednoho z pracovníků technického oddělení, zaznamenaná před svědky ve dvacátých letech ředitelství pošt a telegrafů. Protože jde o dosti zajímavou skutečnost, uvádím ji zde s tím, že mimo podpisy svědků není nijak podložena: Od rána 28. října 1918 mělo tajné vojenské spojení s Vídní poruchu a mechanici technického oddělení ředitelství pracovali na jejím odstranění, přes to, že spojení bylo zřejmě od nich jen záměrně přerušeno. V průběhu dne se o revoluční situaci v Praze dozvěděl i velitel vojenského sborového velitelství v Litoměřicích, generál Poleschunský a volal proto pražský hlavní poštovní úřad s tím, že chce spojení s Badenem. K tomu svědek, bývalý vedoucí technického oddělení, vypověděl: „Když sborové velitelství Litoměřické velice energicky žádalo za spojení s vrchním velitelstvím v Badenu, přišli ke mně mechanik Nesvadba a Richter, co mají dělati. Nařídil jsem, aby do telegrafního vedení vojenského pro litoměřické velitelství byl zapnut Hughes, na to ozvali jsme se litoměřickému velitelství a ptali jsme se co si přeje. Litoměřický sborový velitel nakazoval, bych ihned provedl spojení jeho na vojenské vedení. Řekl jsem gleich. Mezi tím dal jsem do vedení zapnouti odpor a za chvíli volal jsem litoměřické velitelství jako vrchní vojenské velitelství Baden. Hned na to učinil litoměřický sborový velitel na Hughesu dotaz, zda má s celým sborem táhnouti na Prahu. Po tomto dotazu nechali jsme vedení asi půl hodiny v klidu, pak volali jsme na Hughesu litoměřické vojenské velitelství. Když se ozvalo, dal jsem mu (smýšlený) telegram následujícího znění: Aufmarsch nicht beginnen, weiters Befehle abwarten. A.O.M. (Pochod není žádoucí, další rozkazy očekávejte. Vrchní vojenské velitelství).“²⁷

Uvědomíme-li si, čemu podle svého tvrzení pracovníci technického oddělení ředitelství pošt a telegrafů v Praze zabránili, je nutno konstatovat, že přes všechna cenzurní opatření, policejní i vojenský dozor a další perzekuční opatření v průběhu první světové války, kdy poštovní přeprava měla být jedním z prostředků zlomení politických snah civilního obyvatelstva, se to státní správě nepodařilo. Poštovní služba byla naopak jedna z prvních odvětví státní správy, které se dalo do služeb nově vzniklému státu. Již v 19.30 hodin 28. října 1918 pražský hlavní poštovní úřad telegrafoval všem poštovním úřadům v českých zemích oběžník Československého národního výboru s oznámením o vzniku nového státu a pokynem, aby poštovní úřady nadále pracovaly, držely službu do půlnoci a byly připraveny se podřídit pokynům a potřebám Národního výboru československého v Praze.²⁸ Následujícího dne přijal Národní výbor od zástupců pražského ředitelství pošt a telegrafů slib věrnosti republice a vydal prohlášení k železničním a poštovním zaměstnancům o spolupráci při zajišťování klidu, bezpečnosti a při budování nové státní správy.²⁹ K tomu účelu také jmenoval Národní výbor 30. října svého zplnomocněnce pro poštu a telegraf, který 31. října převzal vedení ředitelství pošt a telegrafů od dosavadního jeho prezidenta a zahájil tak fungování nové československé pošty.³⁰

POZNÁMKY:

1. Urban, O.: František Josef I. Praha 1991.
2. Říšský zákoník z roku 1902
3. Nařízení ministerstva obchodu z 27. 6. 1908 ř. z. a nařízení z 21. 10. 1908 č. 225 ř.z.
4. Spisy o vzniku mobilizačního departementu v Praze viz Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond Ředitelství pošt a telegrafů (dále ŘPT), sg. MOB 25.
5. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 3, Poštovní muzeum v Praze, 1. světová válka.
6. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 1.
7. Zákonem č. 158 ř. z. byly zrušeny články 8, 9, 10, 12 a 13 ústavního zákona z 21. prosince 1867 č. 142 ř. z. Šlo o články zaručující osobní a domovní svobodu, svobodu projevu, svobodu shromažďovací a listovní tajemství.
8. Říšský zákoník z roku 1914.
9. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 1.
10. SÚA Praha, fond Prezídium českého místodržitelství (dále PM) 1911–1920, sg. 8/1/92/19, čj. 31135/1914.
11. Říšský zákoník z roku 1914.
12. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 11. Od roku 1915 dostávaly jednotlivé poštovní a telegrafní služebny prováděcí pokyny k mobilizačním opatřením jednak prostřednictvím oběžníků ředitelství pošt a telegrafů v Praze (Brně) a jednak byly pokyny zveřejňovány ve věstníku ministerstva pošt a telegrafů.
13. SÚA Praha, fond Prezídium ministerstva vnitra (dále PMV/R), sg. 22, čj. 14940/1914.
14. Martínek, M.: Pošty a jejich úředníci v Čechách na přelomu 19. a 20. století. Sborník Poštovního muzea 1980, s. 129–143.
15. SÚA Praha, PMV/R, sg. 22, čj. 16420/1914.
16. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 59, čj. 10925/1914.
17. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB čj. 7421, 7511/1914.
18. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB čj. 7397, 7932, 7958/1914.
19. SÚA Praha, ŘPT, MOB sg. 1 – financování cenzurní komise.
20. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 1 – cenzura pražských bank.
21. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 39/2.
22. Pražské ředitelství pošt a telegrafů je rozpracovalo v oběžníku z 19. listopadu 1914 čj. P-D.-Z. 9354 PP/1914.

23. Dnes Polská republika.
24. Při dalším ústupu mělo toto ředitelství v roce 1916 své úřední sídlo dokonce i v Praze v Křížovnické ulici. Teprve v roce 1918 se mohlo vrátit na své dřívější působiště.
25. SÚA Praha, ŘPT, sg. MOB 6; fond Prezídium policejního ředitelství Praha 1916–1920, sg. P 56/1–14.
26. SÚA Praha, fond Prezídium ministerské rady Vídeň, 1918, čj. 6701, 6702; PMV/R, sg. 22 Böhm, čj. 14768, 14956, 14994, 15539/1918; PM 1911–20, sg. 11/58/27.
27. SÚA Praha, ŘPT, inv.č. 2846 – dokumentace 1918.
28. SÚA Praha, ŘPT, inv.č. 2846 – dokumentace 1918.
29. SÚA Praha, fond Ministerstvo pošt a telegrafů 1918, sg. Sb. I.
30. Článek byl psán na základě archivních pramenů uložených v SÚA. Pro doplňující prameny spíše muzeálního charakteru je nutno odkázat na fond 1. světová válka v Poštovním muzeu v Praze. Počátky organizace československé pošty po roce 1918 viz: Hánl, J. – Tošnerová, P.: K problematice organizování Československé pošty po roce 1918. Sborník Poštovního muzea 1983, s. 157–183.

Příloha 1

Otisky razítek cenzurní komise (SÚA, ŘPT - Dokumentace/otisky razítek – Plzeň)

Überprüft.

INHIBIERT

PRISONNIER de GUERRE

Vertraulich

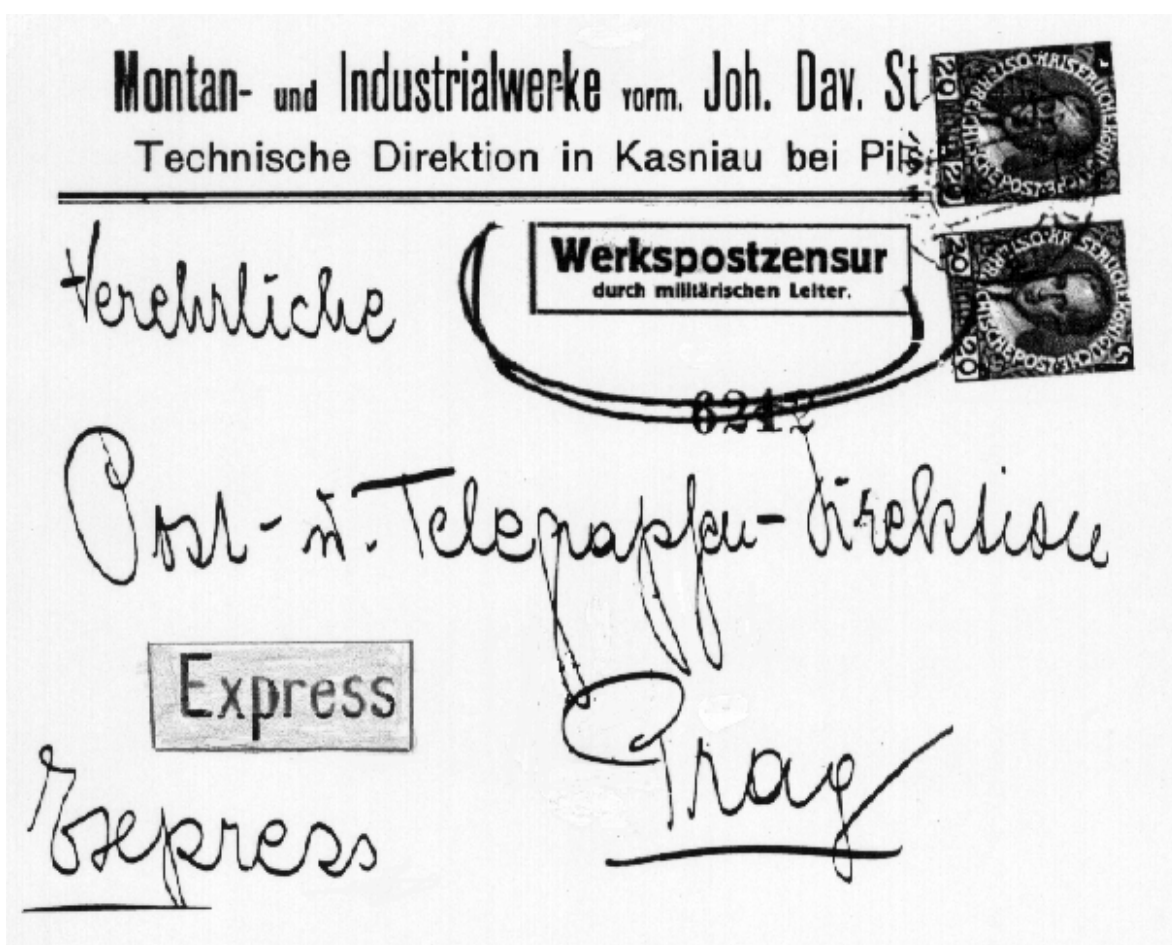
Jednací razítka vojenské cenzury v Plzni (SÚA, ŘPT - Dokumentace/otisky razítek – Plzeň)

Präs. Pilsen, am 1915.
K. u. k. Militärzensur
..... No. mit Blg.

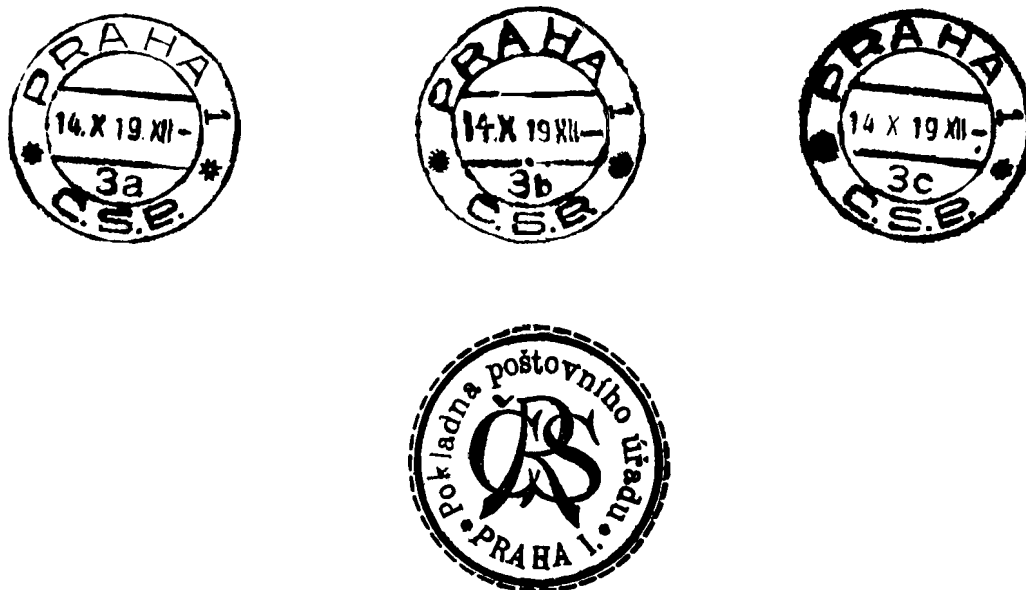
à 3 3/4

Ukázka nálepky vojenské cenzury (SÚA, ŘPT, MOB)

První poštovní razítka ČSR (SÚA, ŘPT, Dokumentace/otisky razítek – Praha1)

1 Telefonní ústředna Praha- pod. _____ čj. _____

2 Telefonní ústředna PRAHA.

3 Telefonní ústředna PRAHA.

4 Telefonní ústředna PRAHA.

Příloha 2

Prohlášení Národního výboru k poštovním a železničním zaměstnancům z 29. října 1918 (SÚA, MPT 1918–1919, sg. SBMPA, k. 2)

P r o h l á š e n í N á r o d n í h o v ý b o r u .

Národní výbor vydal následující prohlášení:
Železničním a poštovním zaměstnancům!

Národní výbor československý obrací se k železničnímu a poštovnímu personálu všech kategorií v celé oblasti československého státu s důtklivou výzvou, aby zachován byl v provozu železničním a poštovním klid, pořádek a bezpečnost, aby majetek svěřený dopravě byl za všech okolností zejména nyní chráněn před scizením nebo poškozením, aby obětavost a výkonnost veškerého dopravního personálu za války skvěle projevená, byla věnována i nyní tvořícímu se ústroji československého státu. Těm železničním a poštovním zaměstnancům, kteří v předepsané době složí služební slib na československý stát, zaručuje Národní výbor veškerá práva, plynoucí z dosavadního jich služebního poměru. Národní výbor učiní dále vše, aby zaručil veškerému dopravnímu personálu náležité zásobení potravinami a ostatními potřebami životními, zaručuje dále výplatu veškerých splatných požitků. Uznáváje nutnost součinnosti železničního a poštovního personálu při vybudování demokratické a moderní správy železniční a poštovní v československém státě, vešel Národní výbor ve styk s veškerými organizacemi poštovního a železničního personálu a za jejich součinnosti zřídil železniční a poštovní komisi, které budou prostřednictvím referentů předkládati Národnímu výboru návrhy ve všech otázkách organizačních, na jejichž řešení dopravnímu personálu záleží. Dosud platí služební předpisy a zákony zůstávají až na další ustanovení v platnosti a v ohledu jazykovém budiž neprodleně užíváno českého jazyka, s náležitým zřetelem na bezpečnosti dopravy a potřebu obyvatelstva jiných národností.

V Praze, dne 29. října 1918.

Za předsednictvo Národního výboru:

Dr. Fr. Soukup, Jiří Stříbrný, Ant. Švehla, Dr. Al. Rašín, Dr. Šrobár.

Příloha 3

Opatření generálního ředitele Fatky k převzetí agendy bývalého c.k. Ministerstva obchodu (SÚA, ŘPT - Instrukce/Oběžníky MO/R)

u p i s :

Zákon ze dne 2. listopadu 1918 /sbírky zákonů č. 2./ nařizuje v § 2 toto:

Působnost všech nejvyšších správních úřadů vztahuje se na veškeré záležitosti, které dne 28. října 1918 u dosavadních ústředních úřadů pro tyto záležitosti do tohoto dne příslušných, nebyly vyřízeny."

Poštovnímu a telegrafnímu ředitelství se ukládá, aby veškeré záležitosti, které do 28. října 1918 dřívějším c. k. ministerstvem obchodu ve Vídni vyřízeny nebyly, předložilo generálnímu řediteli pošt a telegrafů k rozhodnutí."

V případech nejnutnější potřeby, kdyby opožděným vyřízením služba dopravní trpěla, splnomocňuji poštovní ředitelství povolití přiměřené zálohy.

----- o -----

Č. 2814/G p.k.-1918.

S L U Ž E B K A

Všem oddělením administrativním a technickému oddělení poštovního ředitelství v Praze.

Na vědomí s nařízením, aby veškeré na c. k. ministerstvo obchodu ve Vídni vyřazené, dosud nevyřízené zprávy, vylíedalo a návrhy ohledně jejich vyřízení předložilo.- Az do další upravy budou všechna administrativní i technická oddělení mít působnost dvojí a to jako oddělení poštovního ředitelství a v přenesené působnosti jako oddělení úřadu pro správu dopravy, zákonem ze dne 2. listopadu 1918 /sb. z. c. 2./.- Rozdíl mezi působností vlastní jako poštovního ředitelství a působností přenesenou jako oddělení úřadu pro správu dopravy bude zvláštním nařízením vymezen.-

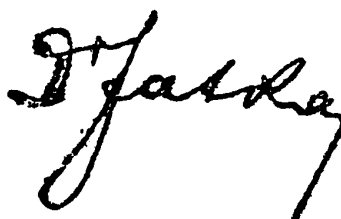
Veškeré zprávy poštovních a telegrafních ředitelství v Brně, a upavě, které do přenesené působnosti budou spadatí a taktéž vlastní návrhy, které v této přenesené působnosti budou definitivně vyřízeny, jest zanesť do zvláštního zápisníku přednostenské kanceláře /G-odd./ a jest každé rozhodnutí, které se v přenesené působnosti úřadu pro správu dopravy stane, zvláštním votem odůvodnití.-

Veškerá rozhodnutí, která se v přenesené působnosti stanou, jsou vyhrazena konečnému schválení generálního ředitele pošt a telegrafů a jest takové episy vždy označítí červenou tužkou písmenou

" G ". o tom budíž veškerem přidělený personál vyrozuměn.-

Ředitelství pošt a telegrafů.
v Praze, dne 7. listopadu 1918.-

Generální ředitel pošt a telegrafů:

ZUSAMMENFASSUNG

FOLGEN DER VORBEREITUNGEN UND DES AUSBRECHENS DES ERSTEN WELTKRIEGES IM POSTVERKEHR BÖHMENS

Špiritová Alexandra

Die Zensurhandhabung der Postsendungen wurde schon seit dem Jahre 1909 vorbereitet. Unter dem Einfluss des absolutistischen österreichischen Kaiserthronprätendenten bemühte sich die Staatsverwaltung seit Anfang des 20. Jahrhunderts die bestehenden Behörden durch militärische Dienststellen zu ergänzen. Nach Verschärfung der politischen Lage auf der Balkanhalbinsel im Jahre 1912 wurde von dem Reichsrat ein Regierungsentwurf angenommen, vorläufige Massnahmen für den Kriegsfall zu treffen, unter anderem auch Zensurvorkkehrungen im Postverkehr einzuführen. Infolge dieser Massnahme wurden bei der Post- und Telegrafendirektion in den Landeshauptstädten der Monarchie militärische sog. Mobilisationsdepartemente errichtet. In demselben Jahre wurde bei jedem Departement eine Telegrafenzensurkommission errichtet, die sich seit dem Jahre 1914 infolge des Kriegsausbruches auch auf Briefpost bezog. Das geschah aufgrund des Reichsgesetzes No. 158 vom 25. Juli, das in der Monarchie das Briefgeheimnis entthob. Das militärische Departement, an dessen Spitze immer ein hoher Armeeeofficier stand, sicherte die Postsendungenzensur.

Nach der russischen Offensive in Galizien und Bukowina im Jahre 1914 sicherten die militärischen Departemente in Prag und Brünn die Evakuierung der Postämter aus den besetzten Gebieten und weiteren Arbeitseinsatz ihrer Angestellten. Ihre nachfolgende Diensteinreihung in die Postämter in den böhmischen Ländern verursachte infolge ihrer schlechten Kenntnisse sowohl der speziellen Arbeiten als auch der Sprache Destabilisation des Postverkehrs. Leidliche Besserung brachte erst im Jahre 1916 die Herausgabe einer neuen Postordnung. Doch auch diese neue Postordnung besass keine Garantie des Briefgeheimnisses, die Zensur übernahmen aber die Postbeamten unter Mitwirkung der Polizeiorgane. Militärische Überwachung der Telegramme blieb weiterhin beim Hauptpostamt sowie bei der Post- und Telegrafendirektion, wo militärische Telegraf- und Telefonverbindungen stattfanden. Am 28. Oktober 1918 wurde diese Tatsache durch die Postbeamten zur Verhinderung der Fortbewegung der Militärtruppen aus Leitmeritz nach Prag ausgenutzt. Nach der Proklamierung des neuen tschechoslowakischen Staates erklärten sich die Postbeamten dienstbereit.